Leeuwarder Courant 21 maart 1953

„FHOSETA" EN WAEDA"

Friese „afgoden" in Utrechtse kerk

Beeldjes werden voorbeeld voor de Nord Fresische Chronick van 1668

Er zijn niet veel onderwerpen, waaromtrent zo weinig bekend is, maar waarover zo druk is gefantaseerd als de heidense goden der oude Friezen. Zodra onder de invloed van het humanisme in de zestiende en zeventiende eeuw in Friesland aandacht wordt besteed aan het verleden, doemen ook de „goden" op, soms volkomen uit de duim gezogen, een enkele maal geschapen naar aanleiding van onjuist opgevatte plaatsnamen. Er zijn onder die gewaande afgoden fantasieproducten, die een dergelijk taai leven hebben, dat zij in hedendaagse literatuur nòg een rol spelen, zoals de reeds in de zestiende eeuw vermelde Stavo, naar wie Staveren heette te zijn genoemd. Ook plaatsnamen als Warns en Wanswerd blijken nog steeds vruchtbare toverspreuken om Wodan op te roepen, al is die tijd der Friese romantici voorbij, die in Idaard Iduna en in Tonnaard (oude spelling voor Ternaard) Donar proefden.

Het is intussen interessant te zien, welke voorstellingen vorsers uit de Friese cultuurkring vóór drie, vier eeuwen zich maakten van de goden der nog niet gekerstende Friezen. Daarbij poogde men zoveel mogelijk ook het uiterlijk der aan deze goden gewijde afgodsbeelden te schilderen en niet alleen met woorden. Trouwens, het ontbreekt in de gehele zeventiende-eeuwse West-Europese historische, cultuurhistorische, ethnologische en „volkskundige" literatuur niet aan afbeeldingen van idolen, wier exterieur van beeldschoon tot afschrikwekkend varieert, al naar de opvatting van de graveur.

Zo prijken Othin, Thor en Frigge als welgeschapen mensenkinderen in een boek van Stephanus, in 1645 te Sorö uitgegeven, maar moet een Saksisch afgodsbeeld in Cottfrieds Historische Krodie bij Heimreich, zoals gemeld, als een forse krijger met schild en helm afgebeeld wordt. In ieder geval blijkt op het titelblad van de Nord Fresische Chronick duidelijk de invloed van Kempius, die voorts bericht:

> „Al deze idolen zijn na de kerstening door Karel de Grote omvergeworpen en tot op de huidige dag worden ter eeuwigdurende herinnering aan die daad te Traiectum in het archief van het College der goddelijke maagd Maria nog drie idolen der Friezen bewaard en bezichtigd, welke ik met mijn eigen ogen heb gezien en in handen heb gehad."

En hij voegt er dan bij, dat Traiectum doorgaans Utrecht genoemd wordt, „een stad van Frisia".

Het is blijkbaar dit boek geweest, dat Walter op het spoor bracht van de be-

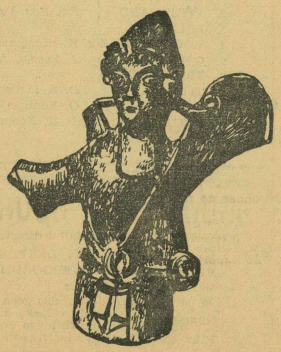

nyck (Leiden, 1702) met een gelaat toe, dat meer van een kikvors dan van een mens heeft. Gelukkig komen de „Friese" goden er beter af, getuige de afbeelding van „Fhoseta" en „Waeda" op het titelblad van M. Antoni Heimreichs Erneuwete Nord Fresische Chronick, uitgegeven Anno 1668. Dit blad vertoont naast het portret van de schrijver en de plattegronden van Tunderen, Husum, Tonningen, Bredstede en Gardingen links Fhoseta als een vrouwenfiguur met kap en in de ene hand een bundel pijlen, in de andere een viertal aren, terwijl rechts Waeda staat: een krijgsman met schild, gepluimde helm en vleugels aan de schouders. Fantasie? De schrijver zal u wel uit de droom helpen. Hij heeft de beelden van Fosta en Waeda of Woeda (Wodan?) zelf gezien:

> „Und habe ich den 12 Jun: A. 1650. der Phostae und Woedae bildnussen neben einem grossen horn/ dadurch man das volk beym götzendienste zusammen geblasen, in S. Marien Kirche zu Utrecht selber gesehen."

Kempius vermeldde de beelden al

De schrijver, die ook ondertekent als Antonius Heimreich Walter en dominee was „auffdem Mohre im Nordstrande" (een der Noordfriese eilanden), heeft er dus een reis naar Utrechts Maria-kerk voor over gehad om daar twee Friese afgodsbeelden te bezichtigen. Men kan zich afvragen, hoe de aanwezigheid van deze beelden zo ver in het Noorden bekend was. De sleutel ligt waarschijnlijk in het merkwaardige boek van de geschiedschrijver Cornelius Kempius van Dokkum. De origine, situ, qualitate et quantitate Frisiae (Keulen, 1588), waarin heel wat materiaal voorkomt, uit cultuurhistorisch oogpunt van belang.

Kempius zou geen man van zijn tijd zijn, als hij ook geen beschrijving gaf van de kerstening der Friezen en vele (verzonnen) bijzonderheden meedeelde over de religieuze voorstellingen en gebruiken der vóór-Christelijke Friezen. Hij vermeldt hun „prachtige en zeer rijke heiligdommen en standbeelden van vele goden en afgoden uit brons en koper vervaardigd". In het klooster te Rottum (Groningen) was in zijn tijd nog een heiligdom „van zeer oud maaksel", waarin de bevolking eenmaal offerde aan beschilderde idolen, „met gewapende borst, een helm op het hoofd dragende, met naakte armen en benen, op de rug vleugels hebbende, waarmee zij, naar men vertelde, door de lucht vlogen".

Breedvoerig schildert hij de „ongelofelijke verering" vn Freda en Woeda, van wie eerstgenoemde (geëerd op de Vrijdag) in de rechterhand een pijl en in de linkerhand een korenschoof droeg. De schrijver raakt blijkbaar zelf in zijn beschrijving verward, want onmiddellijk hierop laat hij volgen:

> „Er zijn er, die beweren, dat dit een beeld van Mars was, wiens bescherm-heerschap zij bij gevechten behoefden."

Maar dit slaat kennelijk op „Woeda", faamde Fosta en Weda. Ook anderen maken melding van de Utrechtse beeldjes en het is de verdienste van de oud-archivaris van Utrecht, G. A. Evers, dat hij de betreffende literatuur nauwkeurig heeft gevolgd. Zo citeert deze onderzoeker onder meer J. Fenacolius, die in 1645 Tacitus' Gedenkwaerdige historien der Romeynen uyt het Latijn in Duytsch vertaalt, uitgaf. Bij een beschrijving van de Germaanse huisgoden zegt Fenacolius:

> „Te Vytrecht in St. Maryen kerk, worden 'er twee bewaart, die elk ontrent soo groot zijn als een kloeke mans vuyst, zijn gantsch swart, en niet heel aardigh van maaksel, dat niet vreemt is, overmidts de oude Duitschen soo konstich niet waren, dan in die tijdt de Romeinen: Dese souden sulke huys-Goden geweest zijn, soo men seydt."

Hier wordt dus geen verband gelegd met Friese afgoden en dit is evenmin het geval bij de inventarissen van het kapittel van St. Marie uit de zestiende eeuw, waarin Evers reeds in 1525 de beeldjes vermeld vond: „duo ydola enea", twee afgodsbeelden van brons. En in de zeventiende eeuw noemt een inventaris de voorwerpen „twee affgodekens".

Ridderfiguren uit de twaalfde eeuw?

Ook in latere eeuwen worden de beeldjes nogal eens genoemd door schrijvers, die de kerk bezochten, al combineert niemand ze dan meer met Fosta en Weda. Wel worden ze in het begin der negentiende eeuw „wohl Friesisch und nicht Römisch" genoemd door de staatsman-historicus B. G. Niebuhr, die voor Friesland grote belangstelling aan de dag legde. Zo maakte hij in 1848 een reis door Friesland, waarvan een beschrijving door mr. J. Dirks werd uitgegeven. Niebuhr zag de beeldjes in April 1808. Drie jaar later, toen ze als gevolg van de opheffing der kapittelen door Napoleon bijna in een Frans musea waren terechtgekomen, werden ze officieel „twee metale heidensche afgoden" genoemd. In 1885 werden ze overgebracht naar het toen geopende Rijksmuseum te Amsterdam. En daar zijn ze nog.

Wie daar echter informeert naar „Fhoseta" en Waeda", wordt waarschijnlijk niet begrepen. Alle luister van de Friese afgoden is immers verbleekt, want de catalogus vermeldt ze nuchter als „twee ridderfiguren in brons, bij het middel afgebroken, in wapenrok, het hoofd gedekt door een konisch kaske, met afgebroken neus-bedekking. Mogelijk fragmenten van een monumentale kerkluchter. Afkomstig uit de schat der St. Maria te Utrecht. Hoog 0.19 m., licht bruine patina. XIIe eeuw".

Daar gaan Kempius, Walter en Niebuhr! En Friesland is weer eens een mythe armer, wat niet wil zeggen, dat deze vreemd-gevormde mannekens met hun rudimentaire „vleugels" niet bij voorbaat geëigend schijnen te zijn om allerlei zonderlinge interpretaties toe te laten. En ook die kerkluchter is maar een veronderstelling.

Tenslotte men verwondert er zich steeds weer over, hoe in het verleden betrekkelijk jonge voorwerpen (wat is tenslotte — zoals hier — een verschil van drie eeuwen?) niet (meer) begrepen werden en zo het object van vreemde verdichtselen werden. „Fhoseta" en „Waeda" vormen hiervan wel een sprekend voorbeeld.

S. J. v. d. M.